

PALEO- AKTUEEL

5

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1994, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: opgraving te Noordbarge met de plattegrond van een boerderij uit het eind van de ijzertijd

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0420 0

PALEO-AKTUEEL

5

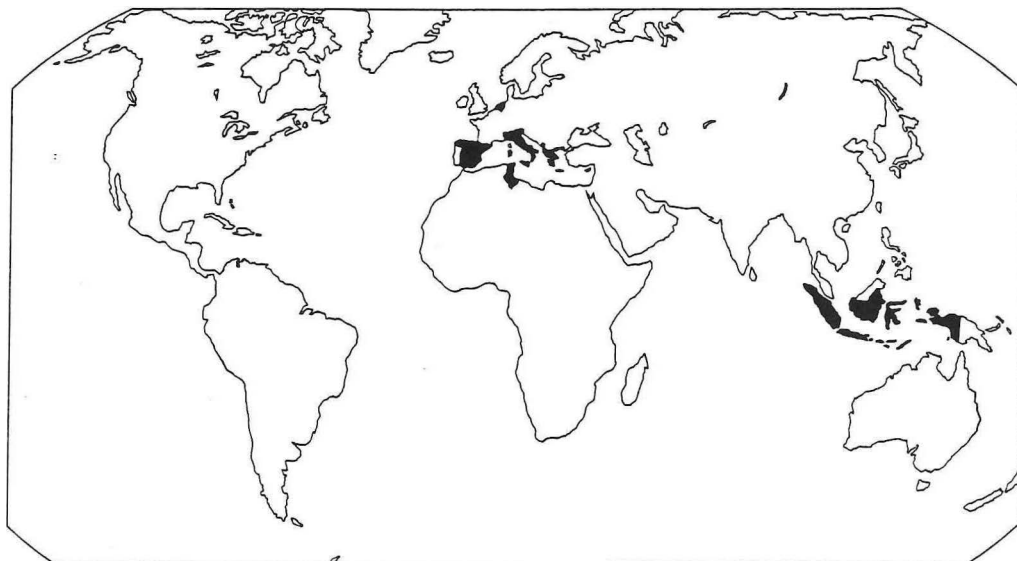
redactie

Mette Bierma
Otto H. Harsema

Archeologisch Centrum

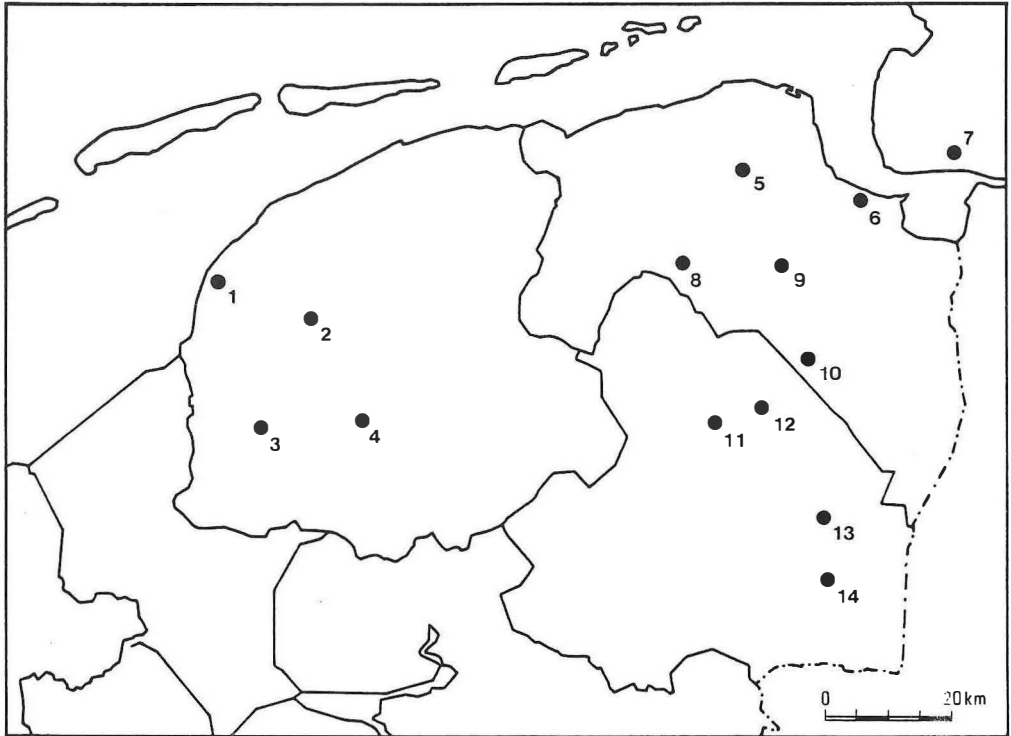
Groningen, 1994

In deze aflevering: Albanië, Duitsland, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland, Spanje en Tunesië.

In deze aflevering uit Noord-Nederland en Noord-Duitsland:

1. Wijnaldum; 2. Lions; 3. Oudega; 4. Akmarijp; 5. Westeremden; 6. Heveskes; 7. Emden;
8. Groningen; 9. Slochteen; 10. Wildervank; 11. Ballo; 12. Gieten; 13. Exlo; 14. Noordbarge.

INHOUD

J.R. BEUKER & M.J.L.Th. NIEKUS Het midden-paleolithicum van Noord-Nederland	9
R.H.P. LUTGERINK Warme ijstijden ?!	11
G.-J. BARTSTRA Postmodern naar Pompanua	14
M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Een vindplaats van de overgang laat-paleolithicum/mesolithicum bij Oudega (Fr.)	17
G.R. BOEKSCHOTEN & D. STAPERT 'Rings & sectors': een computerprogramma voor ruimtelijke analyse	22
G.L.G.A. KORTEKAAS & M.J.L.Th. NIEKUS Een vindplaats uit het vroegere mesolithicum in de Hooilandspolder, gemeente Slochteren (Gr.)	27
S. BOTTEMA & H.R. REINDERS Door het land der Skipetaren	32
R. BAKKER Het Gietsenveentje, gemeente Gieten (Dr.): unicum of probleemgeval?	35
J.N. LANTING Het na-onderzoek van het vernielde hunebed D31 ^a bij Exlo (Dr.)	39
J.J. HEKMAN Nieuw archeologisch onderzoek op Syros (Griekenland)	43
JOSE LUIS SANZ BRETÓN & J. SCHELVIS De mijten (acari) uit Peñalosa en Cerro de la Cruz (Spanje) en Halos (Griekenland)	47
M. MAASKANT-KLEIBRINK Een voorlopig verslag van de opgravingen op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima, Calabrië	50

B.J. HAAGSMA & P. ATTEMA Het <i>Casa di Angelina</i> , een traditionele boerderij bij de opgraving te Francavilla Marittima (Calabrië, Italië)	55
J. BOUMA & W. PRUMMEL Potten en botten: offergebruiken in Midden-Italië	60
Y. DIJKSTRA De opgravingscampagne 1993 in Hellenistisch Halos	65
O.H. HARSEMA Zes dagen in juni op de es van Noordbarge (Dr.)	69
G.J. DE LANGEN, T. PERGER, W. PRUMMEL, J. SCHELVIS, E. TAAYKE, J. WILLEMSSEN & M. WISPÉLWEY Een korte verkenning te Bolland bij Lions (Fr.)	74
J. FEYE Uzita, een Romeins stadje (Tunesië)	80
A.T. CLASON & E. KNOL Het ongehoorde rund in de Nederlandse kuststreken	85
D.L. BEKKER Faunafragmenten van twee terpjes nabij Emden (Duitsland)	89
E. TAAYKE De Groningse tongval anno 94	93
Y. SABLÉROLLES De glasvondsten van Wijnaldum (Fr.)	97
G.J. DE LANGEN, J. ORBONS, T. PERGER, J. VAN DER VAART & M. WISPÉLWEY Onderzoek naar de kerk op 't Olthof van Akmarijp (Fr.)	102
P.B. KOOL, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Bewoningssporen langs de Zeemsloot bij Westeremden, gemeente Loppersum (Gr.)	107
H.T. WATERBOLK In de ban van Banlo	110
P.B. KOOL, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.)	115

A. JAGER	
Middeleeuwse adelshuizen in Friesland	120
P. BAKS	
De citadel van de hertog van Alva in de stad Groningen, 1569-1577	125
B. HAVINGA & A. UFKES	
De opgraving aan de Reitemakersrijge te Groningen	130
A.F.L. VAN HOLK	
Vergelijking van de archeologische inventaris van de Groninger tjalk ‘De Zeehond’ met schriftelijke scheepsinventarissen uit het einde van de 19e eeuw	134
P.B. KOOI	
Een brief met gevolgen	139
D.C. BRINKHUIZEN	
Het dieet van de otter (<i>Lutra lutra</i>) in twee voormalige ottergebieden in Friesland	143
S. BOTTEMA	
Het lam gods is een Fries melkschaap	148
P. CLEVERINGA, A. BOSCH, S. BOTTEMA, R. CAPPERS & H.A. GROENENDIJK	
De moeraskalk van Wildervank (Gr.)	151

UZITA, EEN ROMEINSE STADJE (TUNESIE)

J. Feije

In de jaren 1970-1972 heeft het Archaeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht in samenwerking met het Institut National d'Art et d'Archéologie in Tunis een bescheiden opgraving uitgevoerd in Henchir el Makrceba in Midden-Tunesië. De puinhoop (*henchir* betekent iets als ruïneveld) ligt op een lage heuvelrug op de rechteroever van de Oued el Melah, op ca. 17 km ten zuidoosten van Sousse (fig. 1).

Tegenwoordig wordt Henchir el Makrceba algemeen geïdentificeerd met het antieke Uzita, een plaats die bekendheid kreeg tijdens de veldtocht van Caesar in de winter van 47/46 v.Chr. Die identificatie is gebaseerd op de 'beschrijving' van Uzita in *Bellum Africum*, de kroniek van de Afrikaanse campagnes van Caesar. De auteur ervan is onbekend maar moet een officier uit het leger van Caesar zijn geweest, die de gebeurtenissen als ooggetuige weergeeft.

Uzita wordt daar enkele malen met name genoemd en verder aangeduid als *oppidum* ('versterkte veste' - er is sprake van muren), waar Scipio, de tegenstander van Caesar, zich had verschanst en met succes: Scipio kan een beslissende veldslag ontwijken dankzij de strategische positie van Uzita. De Oued is kennelijk gevuld met water - het is winter - en beschermt afdoende het versterkte *oppidum* zodat Caesar na enkele weken het strijdtoneel verlegt naar een gunstiger terrein elders en daar Scipio definitief verslaat.

Uit dit ooggetuigeverslag krijgen we een beeld van Uzita als versterkt stadje (?), in ieder geval een versterkte nederzetting, die vanzelfsprekend als zodanig met name werd genoemd.

De ligging wordt kennelijk als bekend verondersteld en dus niet exact gegeven, maar uit de beschrijving van de omtrekkende bewegingen van Caesar moet men concluderen dat Uzita de nederzetting is,

waar nu het ruïneveld van Henchir el Makrceba ligt. Die identificatie is een eeuw geleden (1888, door Tissot) voorgesteld en wordt algemeen aanvaard.

Enig onderzoek naar deze tekstuele site werd echter niet gedaan; men was meer geïnteresseerd in de operationele kwaliteiten van Caesar of in de juridische status van de in *Bellum Africum* genoemde plaatsen (*oppidum* of *civitas libera*), waarbij de literaire documentatie de primaire aandacht kreeg. Anderzijds was de tijd nog niet rijp voor een archeologisch onderzoek. De laat-republikeinse periode ligt tussen de twee grote aandachtsvelden van de Tunesische archeologie en is zo of te laat (voor het Karthaags-Punische onderzoek) of weer te vroeg (voor de Romeinse keizertijd). Bovendien ging de aandacht meer uit naar historische en/of monumentale sites dan naar een klein landelijk *oppidum*, dat even in de nadagen van de republiek werd genoemd. Want na het Caesariaanse krijgsgewoel vinden we de enige andere literaire bron in een inscriptie uit 12 v.Chr. Dan gaat het om een initiatief van inwoners van de stadjes Uzita en Gurza (ten noordwesten van Hadrumetum) om het beschermheerschap van een hooggeplaatste Romein aan te vragen; ze dragen (nog) Punische namen: Muthunbal Uzitensis heet de initiatiefnemer uit Uzita. Twee generaties later kiest Gurza weer een beschermheer, blijkens zijn naam een oud stadsgenoot, die carrière had gemaakt in het Romeinse bestuur.

Voor Uzita ontbreekt een dergelijke latere inscriptie maar daar biedt het archeologische onderzoek een parallelle ontwikkeling van romanisering van inheems Karthaags-Punisch naar echt Romeins.

Dat onderzoek begint als in 1955 mozaïeken in Uzita worden gevonden; dat brengt deze site weer onder de officiële aandacht - plunderingen van de grafvelden waren

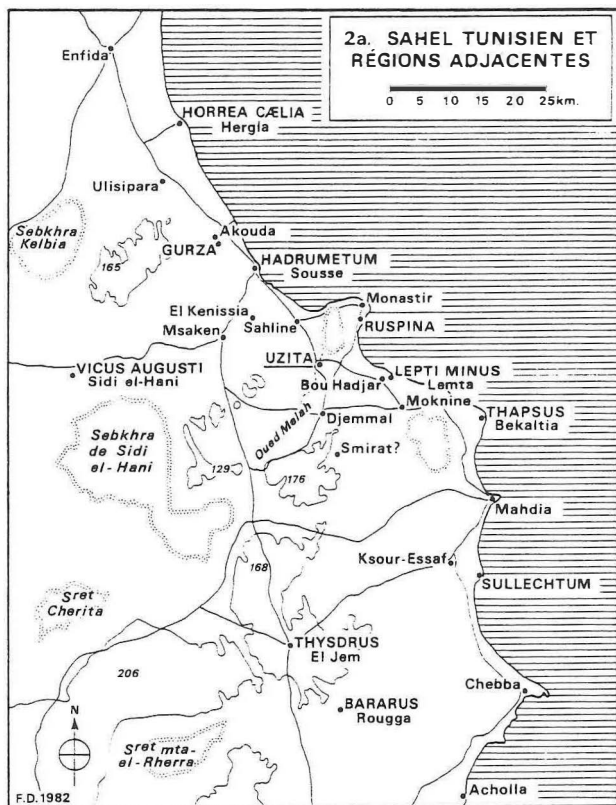

Fig. 1. Kaartje van Midden-Tunesië.

voorafgegaan - en dat leidt tot opgravingswerkzaamheden in 1961.

Deze opgraving werd gedaan in het kader van een project ter bestrijding van de werkeloosheid en was daardoor helaas meer gericht op een tijdelijk werkzaam zijn. Na afloop bleef het opgegraven gedeelte liggen zonder enige documentatie en wachtte als het ware op een onmiddellijke voortzetting, die echter tien jaar op zich liet wachten. Voor die voortzetting werd een Tunesisch-Nederlands onderzoekprogramma opgesteld, dat voorzag in een documentatie van het opgegraven gedeelte als basis voor een verder opgravingsonderzoek. Zo werd in 1970 een begin gemaakt met dit onderzoek in drie jaarlijkse campagnes van ongeveer een maand. De algehele leiding was in handen van Prof.dr. J.W. Salomonson, hoogleraar-directeur van het (toenmalig) Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht.

Wat troffen de Nederlanders aan? Dat was een langgerekte vlakke heuvel, die ca. 4 m uitsteekt boven het omringende vlakke land. Aan de westzijde ligt een *oued*, een voor het grootste gedeelte van het jaar droge rivierbedding, maar in de regentijd gevuld met water, getuige de passage in *Bellum Africum*, die spreekt over een moerasig terrein en de resten van grof Romeins metselwerk. Die behoren mogelijk tot een soort beschoeiing, die de voet van de heuvel tegen erosie moest beschermen, want op de heuvel lag de nederzetting. De heuvel zelf heeft een bebouwbaar areaal van ca. 900 bij 400 m, waarvan in 1961 een klein gedeelte is blootgelegd: het gaat om een min of meer rechthoekig terrein van ca. 120 bij 50 m op het oostelijke gedeelte van het plateau. Waarom juist dit wat excentrische gedeelte is gekozen is onbekend maar waarschijnlijk heeft het te maken met eigendomsrechten van de verschillende

akkers op de heuvel.

Het is een willekeurig gedeelte van wat kennelijk een dicht bebouwde woonwijk was: er zijn straten te onderscheiden die elkaar rechthoekig kruisen. Aan die straten liggen huizen, waarvan er enkele uitspringen omdat ze veel groter zijn dan de overige huizen en veel beter bewaard; ze zijn ook rijker versierd met mozaïekvloeren en zuilen. Bij de noordrand van de opgraving liggen twee van dergelijke huizen, die opvallend parallel zijn. Ze liggen direct naast elkaar met dezelfde oriëntatie en in hoofdlijnen ook dezelfde plattegrond: de vertrekken zijn op gelijke wijze gegroepeerd rondom een langwerpige binnenhof, die voorzien is van twee rijen zuilen. Enkele vertrekken hebben polychrome mozaïekvloeren.

Bij de zuidelijke rand ligt een vergelijkbaar, maar groter huis eveneens met binnenhof met zuilen. Ook hier weer polychrome mozaïekvloeren. Tussen deze grote huizen is de ruimte opgevuld met wat kennelijk kleinere huizen zijn, waarvan de plattegrond echter niet meteen duidelijk is. Het zijn huizen die over het algemeen veel slechter bewaard zijn dan de drie grote huizen met binnenhof, de *peristylum*-huizen.

Resten van pleinen of van openbare be-

bouwing zijn niet zichtbaar, wel ligt bij de oostelijke rand een fragment van een brede muur, die overbouwd is door huizen.

Het was duidelijk dat men zich bij de opgraving beperkt had tot het blootleggen tot op het eerst aangetroffen antieke niveau, waarna de muren geconsolideerd waren en/of aangevuld zoals we zelf eerst moesten vaststellen, want met de documentatie van de opgegraven resten begon het onderzoek. Daartoe werd het gehele opgravingsterrein ingemeten en alle antieke resten getekend. De analyse van die resten bevestigde de eerste indruk dat de drie grote peristyle-huizen de beste mogelijkheden boden voor verder onderzoek: ze waren duidelijk veel beter bewaard dan de overige bebouwing. Bovendien riep de bestudering van deze huizen een aantal vragen op, die weer uitgangspunt zouden kunnen worden voor het uitzetten van een aantal sondages. Juist voor de sondages boden deze huizen de beste mogelijkheden omdat in een groot aantal van bovendien merendeels ruime vertrekken de antieke vloeren nog intact waren, waaronder men dus in 'verzegelde' lagen kon sonderen. Dat bood meteen de gelegenheid om tot een stratigrafische datering van de mozaïeken te komen in plaats van de gebruikelijke stilistische, omdat dankzij de Tunesische sa-

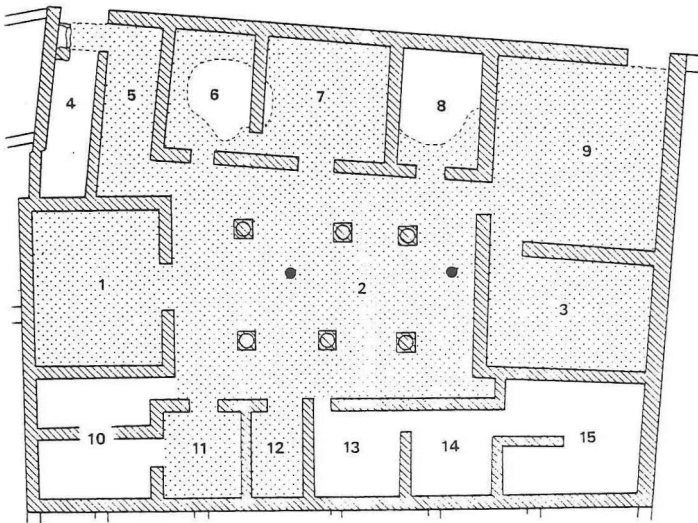

Fig. 2. Plattegrond van een peristylum-huis.

samenwerking de mozaïekvloeren opgenomen mochten worden. Van Tunesische zij-dewerd bemiddeld bij het aantrekken van enkele zeer ervaren arbeiders, die mozaïeken konden opnemen en zo nodig restaureren. Want het samenwerkingsprogramma omvatte naast documentatie en opgraving ook een consolidatie/restauratie zodat na afloop van de werkzaamheden de Nederlanders een bescheiden archeologische site zouden kunnen overdragen.

Voor een nader onderzoek werden dus de drie grote *peristylum*-huizen gekozen. Omdat het kleinste huis, dat als enige huis compleet in de plattegrond bewaard was, model stond bij het onderzoek in het veld en bij de bewerking van de vondsten vormt dat hier het uitgangspunt.

Het huis heeft de vorm van een onregelmatige trapeze van ca. 19,5x25 m. Het is een soort patiobungalow met in het midden van de laagbouw - de huizen van Uzita hebben maar één bouwlaag - een centrale open binnenhof (fig. 2).

De muren leken wel echt maar bleken bij nadere bestudering niet authentiek te zijn; kennelijk waren ze kort na (?) 1961 aangevuld tot een à twee lagen boven het niveau van de vloeren. Omdat ze in dezelfde techniek en met hetzelfde materiaal waren opgetrokken als de antieke muren en daarna zo'n tien jaar aan weer en wind waren overgelaten maakten ze een authentieke indruk (een goede les om bij 'onze' restauratie precies aan te geven waar het muurwerk uit de zeventiger jaren begint). Het grootste gedeelte aan antiek muurwerk in dit huis is ca. 3,50 m lang en bijna 0,40 m hoog, herkenbaar aan fragmenten van antieke bepleistering en de aansluiting bij de antieke vloeren. Want de vloeren zijn wel antiek; het zijn mozaïek- of betonvloeren, waarop in een aantal gevallen zeker nog mozaïek heeft gelegen. Alleen de randen van de mozaïekvloeren waren met cement aangesmeerd om afbrokkelen te voorkomen. De vloeren vormen dus de belangrijkste archeologische documenten voor de reconstructie van de laatste bouw fase: hun randen geven de plaats en het verloop van de muren aan en ze vormen in de sondages

de verzegeling van de lagen daaronder.

Die sondages hebben een grote hoeveelheid materiaal opgeleverd, dat stratigrafisch in twee scherp gescheiden groepen te verdelen is. De oudste groep omvat keramisch materiaal, dat begint met een geïsoleerd fragment van een Korinthische amfoor (ca. 525-490 v.Chr.). Daarna komt een doorlopend pakket dat loopt vanaf enkele fragmenten uit de 4e eeuw v.Chr. tot ca. 190 na Chr., met een scherpe scheiding rond 80 na Chr. Die scheiding is mogelijk doordat het oudste pakket eveneens verzegeld is door een antieke betonvloer. Het huis had een voorganger, die in 80 na Chr. op dezelfde plaats en met in grote trekken dezelfde plattegrond was gebouwd. Bij de herbouw in 190 na Chr., die gepaard ging met een ophoging van 0,60 m, heeft men laten staan wat nog hergebruikt kon worden, zoals gedeelten van muren en een betonnen vloer in de binnenhof.

Het vondstmateriaal weerspiegelt de grote algehele politiek-culturele veranderingen. Terwijl de oudste vondsten nog sterk Karthaags gericht zijn wordt in de 1e eeuw v.Chr. Rome het oriëntatiepunt. De romanisatie van Muthunbal c.s. komt langzaam op gang: pas omstreeks het begin van onze jaartelling wordt de Italische *terra sigillata* in Uzita geïntroduceerd, die laat in de 1e eeuw na Chr. moet wijken voor de eigen produktie van Afrikaanse *sigillata*. Deze wordt zelfs een groot exportsucces en neemt de plaats van de Italische *sigillata* over. In deze tijd moet de opbloei van Uzita dateren, dat ook een Romeins stedelijk karakter krijgt; de huizen zijn met hun *peristylia* en mozaïekversieringen huizen zoals men die in de grote stad kan vinden. Bij de vondsten verdwijnt het handgevormde aardewerk, dat meer bij een landelijke samenleving behoort, ten gunste van steedser, duurder, professioneel gemaakt aardewerk. Uzita heeft zich ontwikkeld van een klein landelijk *oppidum* tot een Hadrumetum in het klein. Het onderzoek van het 'eerste' huis geeft een goed beeld van deze grote verandering.

Summary

In 1970-72 an excavation was carried out at Henchir el Makrceba, which has been identified with ancient Uzita.

This Tunisian-Dutch excavation focused on the investigation of three large peristylum houses belonging to a residential quarter, which was uncovered in 1961.

The smallest of the three houses was originally built around AD 80 and rebuilt in c. 190.

Noot

1. Het vondstmateriaal van dit huis is gepubliceerd door J. v.d. Werff, *Uzita, Vondstmateriaal uit een antieke nederzetting in Midden-Tunesië*. Proefschrift Utrecht, 1982.